

III. K problematice výchovných cílů v pluralistických společnostech

Společenské výchovné cíle mohou splnit svůj účel jen tehdy, když ideály výchovy osobnosti, z nichž sestávají, jsou společností uznávány a jsou součástí její normativní kultury. Chování dětí a mladistvých určují zpravidla jen ty společné ideály, jimiž se v jejich prostředí každý řídí, protože si je osvojil. To však předpokládá relativně jednotný a trvalý životní řád, který „má silu se prosadit“³⁶ v morálce, mravnosti a právu. Osvojení společenských norem a jejich proměna v základní osobní postoje závisí na stálosti norem, zatímco „snadný přechod od platných zákonů k jiným novým zákonům vede k oslabení síly zákona“³⁷ vůbec.

Tyto předpoklady – široká shoda v ideálech a relativní stálost těchto ideálů – jsou v pluralistických společnostech, které se rychle mění, splněny jen omezeně. Taková společnost se vyznačuje právě tím, že v ní spolu žijí různé skupiny lidí s nestejnými a zčásti i nestrájnými ideály a formami života, které musí být přes všechny rozdíly integrovány společným právem a společnou základní morálkou. Ve své extrémní formě individualistické společnosti je pluralismus náboženských, světonázorových a politických skupin do značné míry nahrazen pluralismem jedinců, tj. pluralismem forem individualního způsobu života, které závisí více na subjektivní vůli a náhodách než na tradici a autoritě nějakého náboženského společenství. Náboženská a světonázorová přesvědčení se zde stala soukromou věcí a mohou se podle libosti pěstovat či opouštět, obměňovat či sřítlat.

Se zránstvem individualistických způsobů myšlení a života ubývá společných ideálů a zbyvajících ztrácí obsah. Převládají formální ideály, které málo stanovují a mnoho nechávají otevřeného. Nejnapadnější je úbytek *ideálů závislých na náboženství*. Sekularizací (de-sakralizací) života v důsledku osvicenství a rozmnožením a rozšířením vědeckého způsobu myšlení vzniklo náboženské vakuum. Mnozí ho prožívají jako nesneseitelné, a vakuum je podněcuje ke všem možným formám hledání smyslu. Tyto snahy však zatím obecně nevedou k přesvědčivým výsledkům. Lze očekávat jen potvrzení formálních principů náboženské svobody a tolerance, nikoli nový obsah vztahů.

Nábožensko-světonázorové postoje mají pro hodnotovou orientaci osoby centrální význam a dotýkají se všech oblastí kultury, zvláště morálky a právního řádu. Zmatek v této oblasti a nedostatek perspektiv jejich sledování může být nebezpečný pro společnost. U mnoha občanů úpadek víru cirkví nepochybně oslabil duchovní jistotu, altruistickou orientaci a motivaci k sebeovládání a odfikání. Ale jen z přání chci sklízet dobré plody, které poskytuje pro sociální život křesťanská víra, žádá víra ještě nevznikne. Proto dnes musí realističtější náboženská, morální a výchovná politika podporovat energičtější než dosud vedle péče o náboženskou tradici i *morální ekvivalenty náboženství*. Přitom jde o mnohem víc než jen o to, předepsat ve školách těm žákům, kteří se neúčastní výuky náboženství, jako náhradu předmet „etika“ či

„hodnoty a normy“. Nutná je obsáhlá strategie se dvěma stěžejními body: 1. Podpora všech v nejšířším smyslu obecně užitečných společenských skupin se zvláštními sociálními ideály; 2. podpora, obohacování a šíření základních společenských ideálů, které mají být společné všem občanům.

První úkol vyplývá ze skutečnosti, že pluralistická společnost žije duchovně a morálně především ze svých podskupin, v nichž se na jejich členy kladeu specialnější a vyšší požadavky než jen ty, které jsou obsaženy v právním řádu závazném pro všechny. Přitom je třeba myslet nejen na náboženská, světonázorová a politická skupiny, ale i na rodiny, profesní a zájmové skupiny s jejich specifickými ideály. Čím mnohostrannější a časově intenzivnější nároky kladou na své členy, čím jsou stabilnější a čím větší mají moc ukládat sankce, tím více mohou přispět k osvojení svých zvláštních norem. Protože skupinově specifické normy jsou nevyhnutelně spojeny s obecnými normami společnosti, podporuje příslušnost k takovým skupinám nepřímo i osvojení základních společenských norem. Protože každý občan patří do více skupin, které kladou zčásti rozdílné, zčásti podobné požadavky, může v příznivém případě nastat navzdory pluralismu skupin vzájemné doplnění a posílení těchto norem, zatímco v nepříznivém případě se musíme obávat zřetly orientace, konfliktů a morální anarchie.

Druhý úkol, podpora základních společenských ideálů, vyplývá z nutnosti zajistit soudržnost společnosti při vši rozmanitosti skupin a jedinců. Tato soudržnost nezavisí jen na společných institucích³⁸, ale i na tom, co je společné jejich členům³⁹ a co vzniká prostřednictvím vazeb na společnou kulturu. Státní systém práva se svým organizovaným donucováním a s individualní právní poslušností nedostává – tak důležité jsou společné hodnoty, normy a postoje. Soudržnost také potřebuje minimum společných osobnostních ideálů a ztotožnění se s nimi.

Stanovit hlavní společné kulturní statky a zprostředkovat je každému občanu je účelem všeobecně vzdělávacího veřejného školství. Předpokládá to ideál dobře vzdělaného člověka. Ten je se svými podstatnými dílčími ideály popsán v zákonných cílech výchovy a je závazný pro žáky a učitele. V demokratickém právním státě vyjadřují výchovné cíle veřejného školství společné základní ideály, v nichž panuje ve státovorném národě široká shoda. Aby se zajistil široký konsensus a relativní stálost základních ideálů, je v ústavách mnohých států stanoveno, že zákonné výchovné cíle lze přijímat a měnit pouze dvouúřadníou většinou v parlamentu.⁴⁰ To odpovídá jejich státně politickému významu. Nejsou totiž jen právními normami pro žáky a učitele, ale jsou vedle toho i měřítkem pro celou společnost, neboť ukazují každému občanu, o které základní vlastnosti osobnosti je třeba usilovat.

Čím více postupuje individualizace způsobů myšlení a života, tím důležitější jsou veřejné výchovné instituce pro zajištění společných základních ideálů. Přitom parlamenty se svojí zákonodárnou mocí mají pro školské výchovné cíle klíčové postavení. Vedle toho mají i nestátní instituce a organizace možnost tyto cíle a ideály ovlivňovat a spoludoprovádět za ně prostřednictvím

svých vnitřních norem, jako jsou stannovy, statuty, výukové řády, čestné kodexy atd. Tyto státní, společenské a soukromé možnosti podpory ideálů osobnosti a cílů orientovaných na obecné blaho se dnes – kvůli orientační nejistotě a ze strachu z konfliktů – využívají příliš málo. Je to mimo jiné dáno i obtížemi, které působí fenomény proměny hodnot, a s tím související problematicou liberalitý.⁴²

Problematika proměny hodnot

V literárních a uměleckých kruzích se již od počátku 19. století pěstoval bezuzdný individualismus. Nejostřejší ho roku 1845 vyjádřil Stirner, když proti všem, kteří se domnívali, že musejí „sloužit vyšší věci“, formuloval tezi: „Má věc není ani božská, ani lidská, není ji pravda, dobro, právo, svoboda atd., nýbrž pouze to mě ... Nezáleží mně na ničem, co je nade mnou!“⁴¹ Ve druhé polovině našeho století intelektuálové prosřednictvím masmédií a vyššího školství rozšířili tuto oslavu autonomního, emancipovaného já a upřednostnění soukromých přání před sociálními povinnostmi do téměř všech křehů západní společnosti. U mnoha lidí to podpořilo mentalitu individualisticky hedonistickou, nepřátelskou normám a vzdělání a kritickou vůči tradici a autoritě.⁴²

V Německu a v sousedních zemích došlo přibližně mezi roky 1965 a 1975 k dramatickému „posunu v proměně hodnot“ s dalekosáhlými důsledky. Co tím myslíme? V subjektivních žebříčcích hodnot většiny obyvatelstva ztratily svůj primát dosud převládající „hodnoty povinnosti a akceptance“, jako je disciplína, poslušnost, ochota ke službě a podřízení se, a to ve prospěch tzv. „hodnot sebezvoje“⁴³. Ty sestávají z požadavků a nároků na druhé – jsou tedy protikladem ctnosti, které člověk vyžaduje sám od sebe. K tomu patří společenskokritické ideje jako emancipace od nositelů autority, rovnost, participace a autonomie jedince; hedonistické ideje jako požitek, dobrodružství, napětí, změna, uspokojení, vžití pudů a citových impulzů; konečně individualistické ideje jako seberealizace, samostatnost, nevázanost, spontaneita a kreativita.

Po bouřlivé fázi nezadržovaného šíření těchto idejí se později uvážování poněkud zaměřilo na jejich protipól. Od poloviny 70. let přibývá počet osob, které hledají novou rovnováhu mezi oběma třídami hodnot a usilují o „synézu hodnot“⁴⁴ mezi nároky a ctnostmi, mezi požadavky a povinnostmi. To se však podaří jen stěží, protože „hodnoty sebezvoje“ se nadále upřednostňují a instituce, sociální normy a ctnosti se znevažují. V širokých vrstvách obyvatelstva posun v hodnotách způsobil relativně trvalou proměnu mentalitý – od mentalitý orientované na normy k mentalitě orientované na „já“ – „od *normocentrického* k *autocentrickému* chápání „já“ a světa“⁴⁵. Proto nyní vládné základem rozpor mezi svobodně demokratickým společenským řádem s jeho principy a požadavky na jedné straně, a mezi mentalitou mnohých občanů – zvláště z vrstev s vyšším vzděláním –, která je nepřátelská vůči řádu a kritická k normám, na straně druhé. V umění a ve sdělovacích prostředcích, zčásti

ti i ve školách, v sociální práci a v deskralizované pastoraci se propagují ideje, které jsou škodlivé pro ta morální přesvědčení, na nichž závisí trvání a výkonnost společenského řádu. Ústup ochoty akceptovat a následovat a stálá kritika všeho existujícího hrozí zničit společný étos, který dosud udržoval společnost pohromadě.⁴⁶

Za těchto okolností se výchovné cíle rychle proměňují ze samozřejmých norem v předmet veřejných sporů. Dokonce i požadavkům na kvalitu osobnosti, které jsou zjevně nutné jak pro životní štěstí jedince, tak pro uspořádané soužití, se upírá spontánní souhlas. Místo toho se požaduje, aby byl každý naindividuální výchovný cíl – dokonce i když má zákonnou planost – ospravedlněn před soudcovskou stolicí omezeného individuálního rozumu zaměřeného především na vlastní užitek. Tak se stává snaha o uznání výchovných cílů prosřednictvím diskuse s „postuženými“ kruhům trvalým i koltem vychovatelů, který jakoukoli výchovu ruší a výsledku i ochromuje. V krajním případě se nutnost výchovných cílů úplně popírá. V souladu s tím se odvírá oběma zákonným nositelům výchovy, rodičům a státu, morální oprávnění stanovit a sledovat výchovné cíle, protože je to pry nepřipustným zásahem do lidského práva dětí a mládeže na svobodný rozvoj osobnosti. Tyto představy pocházejí z čirého individualistického liberalismu.⁴⁷

Problematika liberálnosti

V liberálních demokratických naší doby nemá zjevně ani Bůh, ani stát, ani společnost, ani národ místo, ale platnost nejvyššího dobra má autonomní jedinec ve své důstojnosti, která nemá závislá na zájmech jeho výkonu. Mezi základní konvence o lidských právech a ústavy moderních států mu připisují základní práva, zvláště právo na svobodný rozvoj osobnosti.⁴⁸ Tím se rozhodně nijak nepropaguje egocentrické sebe porozumění, které se dnes mnohdy pokouší morálně ospravedlnit odvoláváním se na toto základní právo. Všeobecná deklarace lidských práv Spojených národů z roku 1948 naopak zdůrazňuje: „Každý člověk má povinnost ke společnosti, pouze v něm je možný svobodný a plný rozvoj jeho osobnosti“ (článek 29, 1). Na základě realistického poznání nebezpečí jejich zneužití se výkon základních práv a svobod vícenásobně omezuje: ochranou práv a svobod jiných, požadavky morálky, veřejného pořádku a bezpečnosti, požadavky zdraví a obecného blaha.⁴⁹ Na základě dříve popsané egocentrické mentalitý se však dnes základní práva vykládají velmi často protismyslně bez spojení se sociálními povinnostmi a naivně individualisticky a liberálně.

Porozumění pro sociální ctení a povinnosti vůči druhému je na ústupu. Je to nezamyšlený důsledek jednostranně racionalistického a liberálního myšlení, pro něž platí svoboda jedince za nejvyšší hodnotovou ideu. Z toho nutně vyplývá znehodnocení všech sociálních institucí, které omezují svobodu jedince. V počátcích politického liberalismu k nim patřila především církev a absolutistický stát, včetně ideálů, na nichž byly založeny. Boj proti jejich nadvládě se vedl prostředky kritiky. Přitom se prostřednictvím oprávněné kri-

